

Роман РАДОВИЧ

ПОЛІСЬКА ХАТА В «НАКОТ»: КОНСТРУКТИВНІ РІЗНОВИДИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВИТКУ

У запропонованій статті розглянуто конструктивні особливості поліських жител із суміщеними конструкціями покриття і перекриття. Проаналізовано різновиди зрубного даху та аркуватої стелі. Зроблено спробу з'ясувати причини виникнення та прослідкувати шляхи розвитку окремих елементів даху та стелі на прикладі поліського житла.

Ключові слова: Полісся, житло, дах, стеля, «накот».

© Р. РАДОВИЧ, 2012

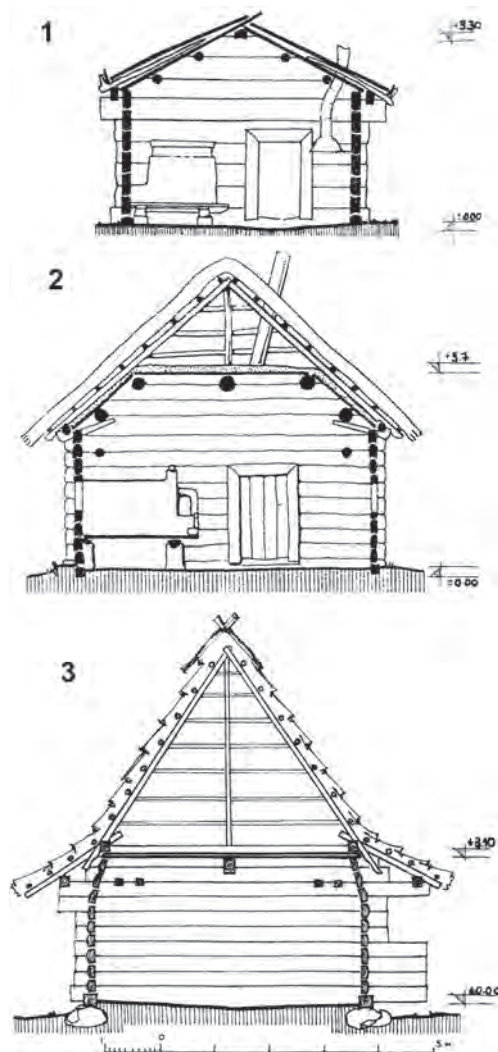
Розвиток житла, як і архітектури взагалі, безпосередньо пов'язаний із розвитком перекриття й покриття. На Поліссі, де при спорудженні основних елементів будівель використовували виключно деревину, побутували два принципові конструктивні типи даху: каркасний (каркасно-похилий) та вінчатий (зрубний). Каркасний дах зустрічався у декількох відмінах: на кроквах, на сохах, на півсохах та на кізлах. Причому, коли у другій пол. ХІХ ст. дах на кроквах тут перевалював, то три останні варіанти у житловому будівництві поліщуків застосовували вже досить спорадично. На особливу увагу заслуговують хати із зрубним верхом, окремі зразки яких дожили на Поліссі до поч. ХХ ст. у формі реліктових явищ. Перекривав такі споруди двосхилий дах, поздовжньо-вінчатої (зрубної) конструкції: у трикутні фронтони («закоти»), зложені з колод («сомінців», «самінців» [50, с. 127]), врубували поздовжні сволоки-балки («накотини», «правіла», «сволоки»¹). Місцеві назви такого даху (стелі) були різні: «накот», «накат», «покот», «стуля накотом», «кругла стуль».

Іван Фундуклей (1852 р.), описуючи будівлі колишнього Радомишльського повіту, зазначав, що між Іванковом і Хабним з'являється тип хат, у яких дах несуть не крокви, а сволоки, що опираються на рублені трикутні, продовжені вгору причілкові стіни зрубу. За твердженням автора, такі споруди можна бачити і далі на північ — в зоні курних хат [40, с. 266—285]. В альбомі відомого французького дослідника Домініка П'єра де ля Фліза (сер. ХІХ ст.) зустрічаємо зображення декількох таких жител із цього ж повіту². Зрубне (поздовжньо-вінчате чи центрично-вінчате) перекриття, суміщене із дахом, на Поліссі застосовували й у деяких господарських спорудах двору: «коморах» («клетях») [7, с. 45; 8, с. 25, 32, 56, 57, 62], «клунях» («токах», «гумнах») [37, с. 60—64] тощо. Під час наукових експедицій у райони Середнього Полісся впродовж 1985—2011 рр. нам вдалося обстежити біля двох десятків комор (як у одному блоці з житлом, так і окремишніх), у яких перекриття даху одночасно відіграє функцію стелі³. Застосування вінчатого даху, сумі-

¹ Росіяни відповідні елементи називають «слегами», а білоруси «сволоками» [1, с. 97].

² Малюнки опубліковані Т.В. Косміною [14, с. 173].

³ Зокрема, такі комори в (одному блоці з житлом) обстежені нами у селах: Левковичі (хати першої половини ХІХ ст. та середини-третьої чверті ХІХ ст.), Млини (хата середини ХІХ ст.), Ігнатпіль (хата першої половини ХІХ ст.) Овруцького р-ну; Дідковичах (хата се-

Порівняльна схема висот житлового приміщення: 1 — Хата із двосхилою стелею, суміщеною з даховими конструкціями (м. Гродно; за З. Дмоховським); 2 — Хата із трапецієподібною стелею (с. Овсемірів; за З. Дмоховським); 3 — Курна бойківська хата 1881 р. (с. Верхня Рожанка Сколівського р-ну Львівської обл.)

щеного зі стелею, у господарських (чи житлових) спорудах на теренах Українського Полісся відоме у Київській [14, с. 174], Житомирській [24, с. 87—98], Рівненській [7, с. 45; 8, с. 25—32, 56, 57, 62], Чернігівській [1, с. 97] та Сумській [36, с. 20] об-

редини XIX ст.) Коростенського р-ну; Закусили (хата середини XIX ст.), Великих Миньках (хата середини XIX ст.) Народицького р-ну [24, с. 87—98; 25, с. 89]. Комори (як окремі будівлі) обстежені в селах: Березове (одна — кінця XIX ст., та три — другої половини XIX ст.), Дроздинь (одна — першої половини XIX ст., та три — кінця XIX ст.), Залав'я (середини XIX ст.), Крута Слобода (середини XIX ст.), Рокитне (середина XIX ст.) та ін.

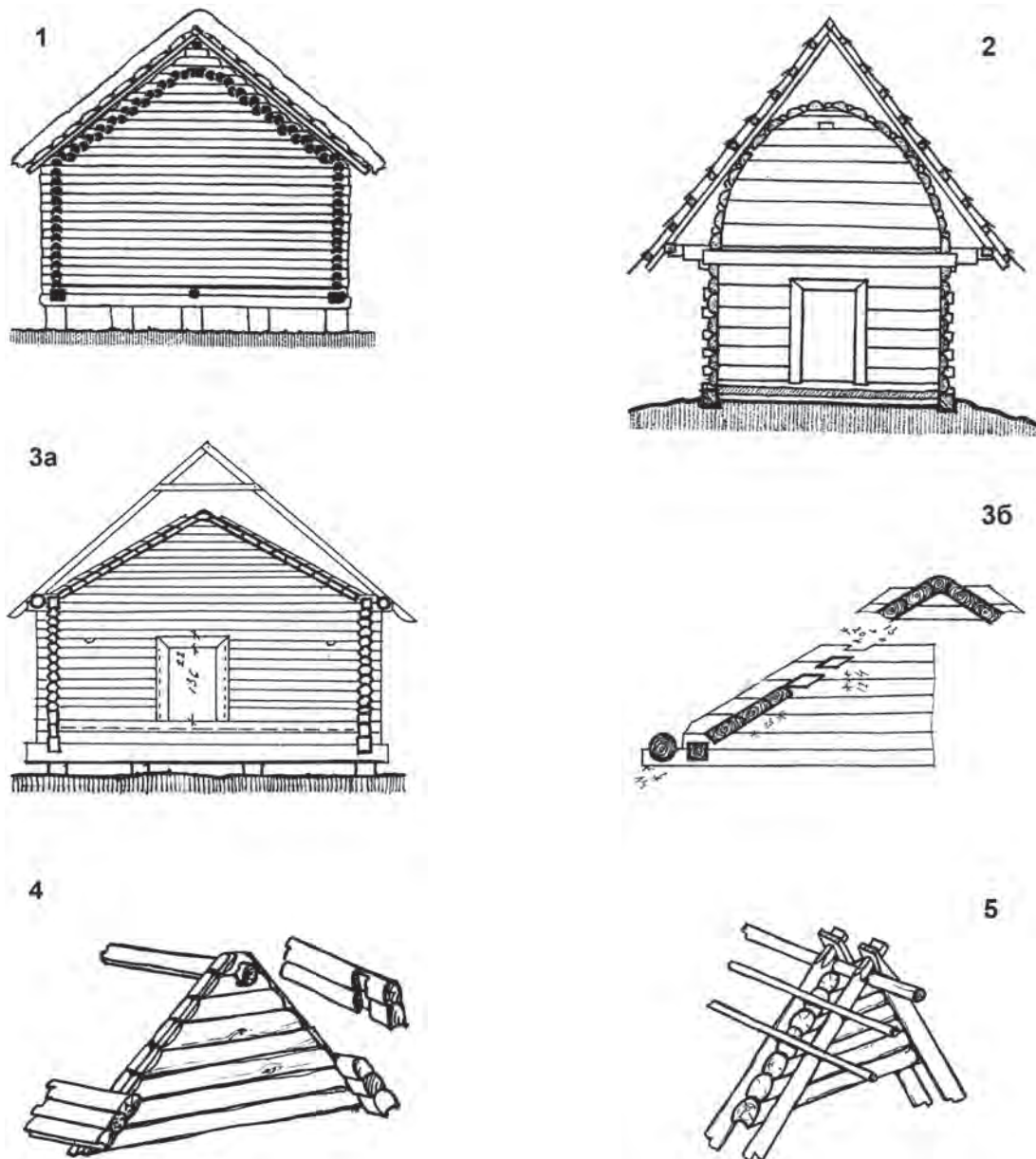
ластях⁴. Найдовше такі будівлі збереглися на теренах Житомирщини⁵ та у західних районах Рівненщини⁶. Польські дослідники першої половини XX ст. фіксували їх у колишньому Столинському та Лунинецькому повітах (сс. Стеблевичі, Гричиневичі, Великі Стеблевичі, Войткевичі, Гродно, Овсемірів, Колки, Березняки, Челонець, Хоромськ, Давидгородок, Дроздинь та ін. [46, s. 170—203; 45, s. 323—329]). Побутування такого даху («на сволоках») у житлових і господарських спорудах на Прип'ятському Поліссі відзначають білоруси [43, с. 26]: за їх даними, дахи «закотом» зустрічались на Східному Поліссі Білорусії, під Річицею і Мозирем і поширювались на північний-захід через Світлогорськ, Паричі, Озаричі в бік Бобруйська [43, с. 38]. Комори подібної конструкції відомі й на Брянсько-Жиздринському Поліссі (нині у складі Росії) [13, с. 79; 31, с. 148]. Така конструкція була характерна й для інших (північних та східних) районів Білорусії⁷, Півночі Росії (Новгород, Стара Ря-

⁴ Зустрічались вони й у районі Карпат, зокрема у деяких районах Лемківщини та Гуцульщини [18, с. 77—78; 5, с. 87—88; 38, с. 113].

⁵ Зокрема, такі споруди (чи згадки про них) відомі з сіл: Левковичі, Ігнатпіль, Млини, Дівошин, Листвин, Возничі, Бірківське, Бондарі, Красилівка, Великий Кобилин Овруцького; Закусили, В'язівка, Великі Миньки, Липляниця, Селець Народицького; Обиходи, Дідковичі, Бежи, Мелені, Ковалі, Нивки, Немирівка, Купеч, Каленське, Стремимгород Коростенського; Берестовка Баранівського; Радогоща Лугинського; Собачин, Кишин, Озеряни, Корошино Олевського; Недашки Малинського р-нів та ін. [24, с. 87—88; 26, с. 89; 38, с. 62—63; 37, с. 8—22; 3, с. 74—75; 2, с. 334—335].

⁶ Зокрема, такі споруди (чи згадки про них) відомі з сіл: Старе Село, Рокитно, Дроздинь, Залав'я, Крута Слобода, Березове, Глинне, Хміль, Блажеве Рокитнянського [50, s. 124—125; 45, s. 170; 7, с. 45; 8, с. 25—32, 56, 57, 62] та у селі Рудня Карпилівська Сарненського р-нів (побутування «клітей» такої конструкції у цьому селі зафіксовано українським дослідником Р. Сілецьким у 2005 році).

⁷ Відповідно до картографованих матеріалів білоруських учених, дах накотом у кінці XIX — на початку XX ст. побутував (поряд з іншими) у наступних регіонах Білорусії: Єльському, Мозирському, Петраковському, Житковецькому, Річицькому, Буда-Кашалівському р-нах Гомельської обл.; Биховському, Краснопільському, Клімовицькому, Кошцюковіцькому, Могільовському, Чавуському, Шкловському, Горківському р-нах Магільовської обл.; Талачинському, Оршанському, Вітебському, Лепельському, Мійорському, Полацькому р-нах Вітебської обл.;

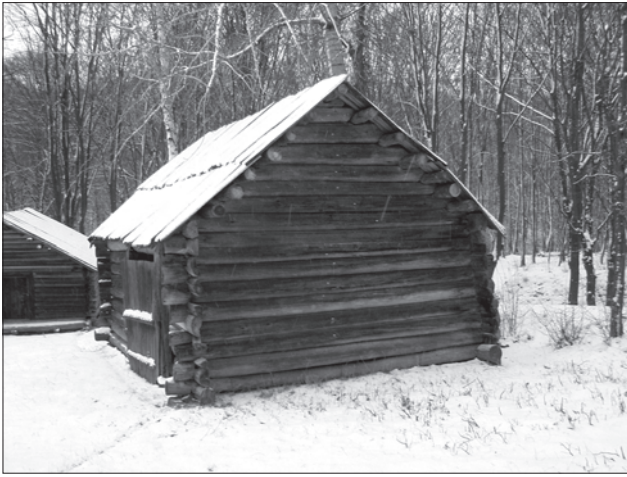
Конструктивні різновиди суцільного накоту: 1 — Кліть із с. Чудина за З. Дмоховським); 2 — «Сипанець» (комора) зі с. Лемківщини (за М. Мушинкою); 3а, 3б — комора зі с. Левковичів Овруцького р-ну Житомирської обл.; 4 — «Амбар» з Молодечинського р-ну Білорусії (за В. Трацевським); 5 — Причілок із колод, затиснутих між двома парами крокв, с. Яловичі Ів'євського р-ну, Білорусія (за В. Трацевським)

зань і т. д.) [1, с. 97; 43, с. 27]. На думку вчених дах на «самцах» був особливістю будівництва усіх слов'ян лісової зони IX—XIII ст. [16, с. 20]. Зустрічався він також у автохтонного населення Сибіру (в хантів, мансі) [35, с. 29 (Рис. 12), с. 41 (Рис. 23)], а також у народів Північного Кавказу

[12, с. 114]. Відома така конструкція й неслов'янським народам півночі та заходу Європи: у Прибалтиці, Швеції, Швейцарії, Фінляндії, Німеччині, Данії тощо [51, с. 496; 52, р. 124—154].

Слід наголосити, що у давніших житлах, подібно як і в коморах, «накат» водночас відігравав функцію несучих конструкцій даху та стелі. Власне такі «хати без стелі» (у яких конструкції перекриття й покриття суміщені) заслуговують на особливу увагу дослідників. Докладне вивчення цих споруд має неабияке

Дзержинському, Мінському, Крупкінському, Маряно-Гірському, Любанському р-нах Мінської обл.; Воранавському, Ашмянському, Щучинському, Новогрудакському р-нах Гродненської обл. [32, с. 42. Карта № 5].

Розріджений накот. Київський національний музей народної архітектури

значення для розв'язання проблеми генези як верхніх частин (перекриття та даху), так і польського житла в цілому. Зокрема, відомий польський дослідник, працівник архітектурного факультету Варшавської політехніки Збігнев Дмоховський вважав, що житла без плоскої стелі, вкриті кількашаровим дахом, становили на Поліссі первісну, загальну й найбільш раціональну форму, «...ніби бутон квітки цей кількашаровий дах включав у себе всі елементи, необхідні до пізнішого розвитку» [45, s. 329]. Інший польський вчений, знавець слов'янського світу Казимир Мошинський зазначав, що винятково у деяких околицях північної Слов'янщини, на півдні Середнього Полісся, а також у селі Зяяс на Курп'ях [північ Польщі. — *Р. Р.*] збереглися згадки про часи, коли у житлі стелі не було [51, s. 521]. Водночас автор стверджував, що примітивні житла без стелі давніше широко побутували у південних слов'ян, і «побачити їх там можна й сьогодні» [51, s. 521]. До речі, на півдні України житла без стелі (із каркасною конструкцією даху) збереглися до другої половини ХХ ст. [6, с. 27—28]. Стосовно теренів Полісся, то ще з початку ХІХ ст. (перед 1839 р.) маємо опис таких будівель із надприп'ятського села Стахова (заселеного шляхтою): «...живе ця шляхта, як і хлопи у хатах курних, типового на усьому Поліссі будівництва, яке полягає в тім, що вигнута стеля є рівнолегла до даху, без ніякого між ними простору [вона. — *Р. Р.*], має отвір з дерев'яною трубою для входу диму. Така споруда менше коштує матеріалу і роботи, але без горища менш вигідна і, правдоподібно, важча до обігріву...» [46, s. 324]. Згадує такі житла відомий

український вчений Павло Чубинський (1873 р.). Дослідник пов'язує це явище з курною системою опалення. Згідно до його локалізації, курні хати побутували виключно по двох берегах ріки Прип'яті і її приток, на Поліссі. Умовну межу побутування курних хат автор проводить на північ від киево-брестського шосе: на півночі колишнього Радомиського, в Овруцькому, на півночі Ровенського, Луцького, Володимирського і Ковельського повітів. У другій половині ХІХ ст. вчений прослідковує просування цієї межі на північ, зазначаючи, що новіші хати тут вже не курні. При тому автор наголошує, що в одному селі зустрічаються курні хати як із стелею, так і без неї [41, с. 375]. Відповідно до даних К. Мошинського в околицях села Березова (за рікою Горинню), відповідно до переказів старих людей, давніші хати теж не мали стелі [50, s. 127]. Детальні обміри кількох хат із с. Гродно колишнього Столинського повіту, у яких конструкції стелі суміщені з дахом, подав З. Дмоховський⁸. На теренах Білорусі склепінчата стеля ще на початку ХХ ст. зрідка траплялась у житлових будівлях, хоча вже у ХІХ ст. у житлих вона майже цілком була витіснена плоскою стелею [32, с. 38]. Таку стелю білоруські дослідники відзначали на Могильовщині: «В старих курних хатах збереглися ще стелі склепінчаті, у вигляді арок» [30, с. 9]. Правдоподібно, що таке перекриття в минулому було поширене й на заході Полісся. Зокрема, білоруські вчені припускають що такий варіант стелі колись побутував на Брестчині, оскільки тут стелю місцями означають лексемою «пакот» [32, с. 39]. Це ж торкається і півночі західного Полісся (колишній Слонімський повіт), де зустрічається термін «покуть» [42, с. 358], а також волинського Полісся («покот», «покіт») [21, с. 197]. Підтвердженням цієї гіпотези є й археологічні матеріали: зокрема, розкопки Берестя показали, що для заходу Полісся в ІХ—ХІІІ ст. були характерні дахи на сволоках [16, с. 20]. У безпосередньому генетичному зв'язку із згаданими хатами без стелі перебувають житлові споруди із такзваною «горбатою» (чи

⁸ Дослідник зазначав, що у цьому селі такі житла збереглися завдяки тому, що двосхила стеля найкраще відповідала потребам мешканців, які займалися гончарством, і на полицях під стелею сушили свіжовилиплені горшки [45, s. 323, 324 (Rys. 15); 46, s. 193, 196, 197, 198 (Rys. 112)].

аркуватою) стелею», які, за твердженням К. Мошинського, спорадично побутували на просторі північного Полісся: від Дніпра аж до Прип'яті і Нарви [50, s. 127]. Зауважимо, що житла, перекриті трикутною стелею й дахом на кроквах, відомі також у житлобудівництві Поділля [27, с. 62; 44, s. 141]. Українські дослідники центрального Полісся Степан Таранушенко та Павло Жолтовський хат із стелею, суміщеною з конструкцією даху, не зафіксували. Натомість С. Таранушенко виявив декілька житлових споруд вже із плоскою стелею, але зрубним дахом [36, с. 12, 14, 18]. Житла аналогічної конструкції фіксував також З. Дмоховський у колишньому Столинському і Лунинецькому повітах [46, s. 202 (Rys. 116), 203 (Rys. 118), 205 (Rys. 120, 121); 45, s. 327 (Rys. 17 e)].

Пристаюючи до аналізу конструктивних особливостей даху «накотом», передовсім необхідно зазначити, що на теренах Полісся зустрічаємо його два конструктивні варіанти: суцільний «накот», у якому поздовжні «правіла» щільно прилягають одне до одного, та розріджений, у якому «накотики» врубані у причілки з проміжком 10—20 см. Білоруські вчені виділяють аж п'ять конструктивних варіантів двосхилого даху «закотом». Зокрема Володимир Трацевський, крім суцільного накату, виділяє ще три варіанти розрідженого: «слеги врубані у кожен шов між самцями; слеги врубані через самець; рідковрубані слеги» [39, с. 94]. До цього автор додає ще «комбінацію вінчатого фронтона із кроквами» [39, с. 94], що, на нашу думку, не є цілком виправданим кроком.

Повертаючись до житлових споруд, стеля яких суміщена з дахом, зазначимо, що при влаштуванні їх перекриття застосовували як і суцільний, так і розріджений накот. Використання останнього варіанту засвідчують житла, обстежені З. Дмоховським у селі Гродно [46, s. 193—197, 198 (Rys. 112); 45, s. 323, 324 (Rys. 15)]. Щодо перекриття жител суцільним накотом, то, на жаль, про його конструкцію на Поліссі маємо дуже скупі відомості. Описуючи курну хату, П. Чубинський зазначає, що «...стіни будують в зруб, вживають мохову прокладку... такий мох вживають і при спорудженні дахів, але тільки тоді, коли хата не має стелі» [41, с. 390]. Зважаючи на це повідомлення, С. Таранушенко дуже слушно уточнив, що «...імшать шпаруни і дерев'яного накота

Розріджений накот комори (с. Левковичі Овруцького р-ну Житомирської обл.)

даху» [36, с. 9]. Отже, можна однозначно стверджувати: одним із варіантів перекриття був суцільний накот з моховою прокладкою між вінцями.

На жаль, житлових споруд, перекритих суцільним накотом, дослідники не виявили і не описали. Натомість С. Таранушенко обстежив кліті-комори зі суцільним накотом у селах Левковичах Овруцького, Дідковичах Коростенського і Свіржі колишнього Новоград-Сіверського (нині Шосткинського р-ну Сумської обл.) районів [36, с. 20]. У 1848 р., описуючи Суржавський повіт Чернігівщини (Брянсько-Жиздринське Полісся), Г. Єсиментовський підкреслив як характерну рису кліті (тут її називали «хижа»), що вона не мала стелі, а її верх був рублений «в виде свода» [31, с. 148; 36, с. 21]. Розріз кліті із суцільним рубленим накотом замість стелі (трикутного профілю) із с. Чудина опублікував З. Дмоховський [45, s. 327 (Rys. 17 b)]. У білоруському народному будівництві суцільний накот теж застосовували при спорудженні комор-«амбарів» [17, с. 117, 282]. У 1995 р. в радіоактивно забруднених районах Полісся нам вдалося детально обстежити хату із села Левковичів Овруцького району, у коморі якої (середина — третя чверть ХІХ ст.) стеля суміщена із суцільним накотом даху [26, с. 79].

Літературні джерела та наші особисті польові матеріали дають змогу виділити кілька конструктивних варіантів суцільного накату двосхилого даху (в господарських спорудах). Щоправда, спершу наголосимо на тому, що у процесі його влаштування будівничі стикалися з певними труднощами. Зокрема, при використанні колод однакового перекрою для

Свірон із трапецієподібною стелею (Білорусь). Малюнок Тадеуша Обмінського

спорудження трикутних вертикальних фронтонів і схилів між окремими поздовжніми вінцями останніх виникали щілини. Ілюстрацією найпростішого вирішення цієї проблеми є кліть із села Чудина [45, s. 326, 327 (Rys. 17 b)]: у кожен вінець щита врубували по два поздовжні елементи на кожному із схилів, що забезпечувало щільність накоту. Між собою усі поздовжні вінці припасовували за допомогою «драчки» (поздовжнього паза).

Відомий й інший варіант вирішення конструкції такого перекриття (при застосуванні колод чи півколод) — у кожен вінець фронтона врубують лишень один поздовжній елемент. У такому разі щільність прилягання поздовжніх елементів забезпечують способом зміни конфігурації схилів даху (заодно і кута) — з плоского на овальний. Таке перекриття широко застосовували у коморах («сипанцях»), які поширені у центральних і західних районах південної та прилеглих селах північної Лемківщини [5, с. 87—88]. Зустрічалось воно й у тимчасових житлах лісорубів Гуцульщини [18, с. 77—78]. На теренах Полісся подібного варіанту вирішення конструкції перекриття дослідники не виявили, але про можливе його застосування в минулому може свідчити одне із місцевих термінологічних означень даху накотом — «кругла стуль» [24, с. 87; 27, с. 78].

У коморі середини — третьої чверті ХІХ ст. із с. Левковичів конструкцію суцільного накоту вирішили по-іншому. У трикутні фронтони («закоти»), складені із соснових колод, врубані поздовжні «накотини», виготовлені з брусів-пластин, висота яких

у півтори — два рази перевищує діаметр колод фронтонів. Завдяки тому «накотини» прилягають одна до одної, утворюючи суцільний «накот». У нижній площині кожної з них вибрана драчка, а щільність прилягання забезпечує мохова прокладка. Кутові врубки накоту — двосторонні (відомі в літературі як «в охряпку»). Сусідні деревини додатково скріплені тиблями. З особливою дбайливістю виготовлений гребінь накоту. Для забезпечення щільності його прилягання верхня «накотина» має трапецієподібну в перекрої форму і заклинена між двома сусідніми [24, с. 88—89; 26, с. 79].

З теренів Білорусі (Молодечненський р-н Мінської обл.) маємо інший варіант вирішення конструкції такого перекриття. Тут поздовжні елементи до трикутних фронтонів даху закріплені не в замок, а через паз: по краях «суминців» трикутних фронтонів вибрані чопи, а у брусах схилів — пази [39, с. 95 (Рис. 83)]. Застосування цієї конструкції мало свої переваги, позаяк для вінців схилів можна було застосовувати матеріал різної висоти. Хоча зазначена конструкція виявлена у господарських будівлях початку ХХ ст. [39, с. 95], проте цілком можливо, що її застосовували й у більш давніх спорудах. Принаймні, через паз, вибраний у вінцях поздовжніх стін, на Поліссі дуже часто кріпили поперечну перегородку сіней у житлах ХІХ ст.

Особливу увагу поліщуки приділяли завершенню суцільного накоту. Майже в усіх відомих варіантах його влаштовували, врубуючи у верхній «соминець» причілка, три (с. Левковичі), п'ять (с. Чудин), а іноді й більше поздовжніх вінців, притому щоб гребінь не був плоским, врубку для кожного подальшого вінця схилу робили меншою. Щоправда, іноді (особливо у приміщеннях більшої ширини), верх такої стелі (даху) вінчало плоске перекриття із брусів-пластин, що надавало їй трапецієподібної форми, як у «свіроні» з теренів Білорусі, обміряному у 1906 р. польським архітектором Тадеушем Обмінським⁹.

На наше глибоке переконання, аналогічним (чи дуже подібним) до описаних мало б бути й перекриття хат без стелі зі суцільним накотом і моховою прокладкою між вінцями, описаних П. Чубинським. Зазначимо, що дах (стеля) цієї конструкції не потре-

⁹ Зберігається у фондах Музею народної архітектури та побуту у Львові. — Фонд АП, 6175, Д-106.

бував додаткового утеплення. Застосування для його влаштування щільно підігнаних товстих деревин (колод, брусів, півколод тощо), як і у розглянутих варіантах плоскої стелі із «пластин» і «плащаків», забезпечувало достатні теплотехнічні якості. Тому по суцільному «накаті» робили дерев'яне чи, можливо, інше покриття, єдиною функцією якого був захист будівлі від атмосферних опадів.

Цілком по-іншому влаштовували дах при застосуванні розрідженого накоту. Зокрема, білоруські вчені відзначають, що таке покриття було переважно тришарове [17, с. 122]: по «накату» кріпили дошки, шар бересту¹⁰ і «тес» чи двометрову «дрань». Єдиним достовірним джерелом у висвітленні цього питання можуть бути обміри та детальні описи трьох хат (хати: Я. Гмира [46, с. 193, 196, 197, 198 (Rus. 112)], І. Полешки і Л. Шелеста [45, с. 324 (Rus. 15)]), зроблені польськими дослідниками у селі Гродно колишнього Столинського повіту. В усіх трьох випадках довгі дошки двосхилого даху (стелі) вкладено на п'ять сволоків-слег і верхні вінці («ощепини») зрубу. Нижнім краєм вони опираються у додаткову платву, винесену поза зруб, яка лежить на виносках верхніх вінців поперечних стін зрубу. З. Дмоховський наголосив на оригінальності цих, винесених поза зруб платв, позаяк вини не були характерні для дахів (на кроквах) давніх поліських хат [46, с. 196—198]. Доцільно буде зазначити, що подібні (винесені поза площини стін) платви присутні у коморі із суцільним накотом, обстеженій нами у селі Левковичі [24, с. 89 (Рис. 4)].

Найпримітивніше було влаштоване покриття у хаті І. Полешки: тут безпосередньо по дошках перекриття ішли дошки покриття («криші»), оперті нижнім краєм у «закрилини», які підтримували «кокошинами», закріплені до винесеної платви. З. Дмоховський зазначав, що у цьому випадку теплотехнічна

Суцільний накот (Білорусь)

ізоляція приміщення хати є недостатньою¹¹. У хаті Я. Гмира на дошках перекриття була вже досить значна піщани присипка, на якій лежали драниці покриття. Щоб драниці не зсувались, їх було вкладено на несучу конструкцію, яка «...одночасно поєднує у собі елементи козлів кроквових, ключин [...] і кокошин: конструкцію утворюють бруси або жердки, з'єднані під гребенем парами, укладені по перекритті і на кругляках, врубаних у випусти щитових стін [винесені поза стіну платви. — Р. Р.]» [46, с. 196—197]. У краї цих брусів убиті кілки, які підтримували «закрилини» — основу опертя драниць покриття [46, с. 196—197]. Третя із описаних хат (власник Л. Шелест), за твердженням З. Дмоховського, у первісному стані мала покриття аналогічне, як і в хаті І. Полешки. Згодом його замінив солом'яний дах на кроквах, врубаних у винесені платви, унаслідок того постало незначне горище («*poddasze*»). Дослідник висловив припущення про те, що саме таким способом — встановленням крокв, які «підносили» гребінь даху над стелею, проходила еволюція відділення власне покриття («криші») від перекриття (стелі)¹². Це, своєю чергою, поліп-

¹⁰ У 1997 р. у с. Копище Олевського р-ну ми разом з дослідником Р. Сілецьким записали унікальну інформацію від Лозка Євтуха Даниловича, 1915 р. н., про хату без стелі («курніцу»), опалювану відкритим вогнищем. Опалювальний пристрій — «горен», згаданий автор, детально описав у своїй роботі [33, с. 495—500]. На жаль, конструкцію даху респондент у деталях не запам'ятав — лишень окремі деталі. Зокрема, «причолки» даху були викладені з колених пластин з драчкою і моховою прокладкою. Для кращого збереження тепла їх (як і дах) обшивали берестом.

¹¹ На жаль, автор нічого не говорить про товщину дощок перекриття (власне, він використовує обмірні матеріали іншого польського архітектора — З. Стеньпінського). Цілком можливо, що у даному випадку для цієї мети застосовані більш товсті елементи, які (як і в аналогічних випадках при плоскій стелі) самостійно (без додаткового утеплювача) здатні забезпечувати теплоізоляційні якості перекриття [45, с. 323—324].

¹² На підтвердження своєї гіпотези автор наводить приклад (не досить вдалий, на нашу думку) про те, що коли

Суцільний накот (Білорусь)

шило теплоізоляційні властивості споруди за рахунок повітряної прокладки [45, с. 324]¹³.

С. Таранушенко запропонував інший (примітивніший і, правдоподібно, більш давній) варіант покриття таких хат, пов'язаний із розрідженим різновидом накоту. Далеким відгомоном такого даху він вважав дах кузень без стелі, обміряних ним у 1928 р. в м. Лебедині Сумської області: «...Чотирикутні з голим зрубом споруди. Верхні частини причілкових стін теж рублені у формі трикутних фронтонів з кутом 130° при вершині. У фронтонах врубано 5 сволоків-балок, на які наслано дошки, покриті зверху дерном» [36, с. 20]. У цьому випадку «дернування» даху цілком зрозуміле, оскільки настил з дощок по розрідженому накоті не міг належно захистити житлове приміщення від тепловтрат. Вод-

на Куявах встановлюють крокви в стодолі, це називають «підносити стодолу» [45, с. 333]. Вислів «підносити дах» досить широко побутує у деяких місцевостях західних областей України. Проте, швидше за все, він пов'язаний з тим, що у процесі встановлення крокв, їх попередньо збиті пари, власне, підносять (піднімають) на зрубі. Поряд з тим, на Покутті (зокрема на Коломийщині) встановлення каркасу стін і даху (яке відбувається в один день) називають «здоймини хати» («піддоймини»). Це супроводжується ритуально-обрядовими діями і закінчується ритуальною гостинією, яка так і називається — «здоймини» («піддоймини»).

¹³ На нашу думку, повітряна прокладка у даному випадку мала дуже незначний вплив на покращення теплоізоляційних властивостей перекриття (в іншому випадку в спорудах з дахом на кроквах і плоскою стелею, додаткове утеплення останньої було б зайвим). Більш правдоподібно, що функцію утеплювача тут відігравав значний шар солом'яних сніпків покриття.

ночас добре вкорінений дерен досить надійно захищав верх споруди від атмосферних опадів. Доречно буде нагадати, що застосування «дерну» («мурави») як покрівельного матеріалу (заодно й утеплювача) широко застосовували в Україні при спорудженні будівель заглибленого чи напівзаглибленого типу, призначених для зберігання коренеплодів: поліських «погребів», «льохів», «ям» [26, с. 90; 28, с. 44—46], тимчасових жител [28, с. 38—40] тощо. До речі, житла кінця ХІХ — початку ХХ ст., у яких стелю, поєднану з дахом, підтримувала система сох, вкривав масивний земляний шар (теж порослий дерном чи іншою рослинністю) донедавна побутували на півдні України [6, с. 27—28]. Водночас, відповідно до матеріалів О. Русова (1899 р.), ще у кін. ХІХ ст. в м. Чернігові збереглися три житлові будівлі, вкриті дерном (один дерев'яний будинок і дві землянки) [31, с. 178, 182]. На думку С. Таранушенка, подібний дах могли мати описані в «Ділі» за 1781 р. сотенна канцелярія в м. Переяславі та комори земського суду в м. Батурині [36, с. 20]. Не можна оминати увагою й дахи «куренив» запорожців, описані відомим російським ученим М. Забиліним, які нагадували «...пагорби, вкриті травою...» [11, с. 461]. Застосування при спорудженні даху житла земляної присипки, вкритої дерном, відоме з російських джерел ХVІІ ст.¹⁴. Згадка про присипаний землею дах фігурує і в літописі 1096 р., у якому йдеться про те, як дружина князя Володимира вбила у Переяславі половців, зачине-них у хаті: «...Вої, вилізши на хату, прокопали хату, верх її...» [15, с. 138]. Арабський мандрівник Х ст. Ібн-Даст (Ібн-Русте), відвідавши Русь, описав місцеве будівництво так: «...Кожний викопає собі в землі ніби пивницю (землянку), до якої приробляє з дерева гостроверхий дах, подібно до (верху) християнської церкви, й на той дах накладає землю» [34, с. 19]. Писемні згадки про це явище підтверджують археологічні дослідження, зокрема наявність земляної (глиняної) присипки даху у житлах (напівземлянкових та наземних) слов'ян VI—XIII ст. [29, с. 136]. Аналіз археологічних матеріалів дав

¹⁴ Так, в Указі 1681 р. як протипожежний захід передбачалось: «И выѣтъ то полатное всякое строенье ныне и впредь крыли тесом, а сверх тесу усыпали землею и укладывали дерном»: Собрание государственных грамот и договоров. — Ч. IV. — М., 1828. — С. 390 [29, с. 136].

змогу відомому російському вченому Павлу Раппопорту зробити висновок про те, що вже у давньоруський період було два варіанти покриття дерев'яного даху жител: із глиняно-земляною присипкою (правдоподібно, з дерном по ній) і без земляного насипу, тобто лише дерев'яними «драницями» чи «лемехом», причому якщо у лісостеповій зоні частіше побувала земляна присипка, то у лісовій — промазування глиною. Водночас шару ґрунту іноді передувала (як і у поліських житлах із плоскою стелею) солом'яна прокладка [29, с. 136].

Щодо первинності суцільного чи розрідженого накоту, то конструктивні особливості кліті із села Чудина досить чітко вказують на розвиток першого, шляхом специфічного ущільнення розрідженого накоту. Правда, цілком імовірно, що житла, перекриті суцільним накотом, у лісовій зоні існували вже у Давньоруський період. На це вказує археологічний матеріал: у лісовій зоні присипка даху землею поступалась перед глиняною промазкою [29, с. 136]. А це, опосередковано, свідчить про присутність у конструктивах даху суцільного настилу із товстих колод.

Окремої розмови заслуговують житлові споруди із так званою «горбатою» (чи аркуватою) стелею. За твердженням К. Мошинського подібний варіант стелі спорадично побутував на просторі північного Полісся від Дніпра аж до Прип'яті і Нарви [50, s. 127]. Дослідники вирізняють два (іноді три) типи такої стелі: трапецієподібну, трикутну [36, с. 20, 21; 45, s. 326, 327 (Рус. 17 с), 328] і п'ятикутну в перетині [32, с. 39]. Зокрема, трапецієподібну аркувату стелю зафіксував К. Мошинський у селах Турах та Вільшаній (Загориння) [50, s. 127], Велемчі під Давидгородком [51, s. 497]; З. Дмоховський — у Давидгородку [45, s. 327 (Рус. 17 d)], Овсемирові колишнього Столинського повіту [46, s. 198—199] (кожна з цих стель опиралася на п'ять сволоків). Стеля іншої хати, обстеженої останнім ученим у с. Хоромському, була трикутна у перекрої, з кутом при вершині 135° (по трьох сволоках) [45, s. 327 (Рус. 17 с)]. Двосхилу (трикутну у перетині) форму (за К. Мошинським) мала стеля хати у с. Дружилевичах колишнього Дрогичинського повіту [51, s. 497]. Трапецієподібну стелю С. Таранушенко віднайшов у с. Седневі на Чернігівщині. Тут вона була настелена по чотирьох сво-

Суцільний накот. Київський національний музей народної архітектури

локах значної товщини: два з них лежали при стінах (чільній і напільній), два інші — вкладені в тому ж напрямі, але ближче до середини і вище від попередніх. Усі сволоки поділяли площу стелі на три рівні частини. Бокові дільниці були заломлені під кутом $170\text{—}180^\circ$ [36, с. 21]. На жаль, подібних споруд зафіксувати нам не вдалося, проте, за даними респондентів, одна хата з «горбатою стелею» стояла ще у другій половині ХХ ст. в с. Коропи Овруцького р-ну [26, с. 79].

Білоруси згадують про поширення склепінчатої стелі на Могилівщині, а також припускають їх побутування на Брестщині [32, с. 38]. Вони ж, власне, описали аркувату стелю, п'ятикутну у перекрої. У цьому випадку в фронтонах даху врубували три сволоки (два крайні на одному рівні, центральний — вище). Два верхні схили стелі опирали на центральний сволок та бокові, два нижні — на бокові сволоки і верхні вінці поздовжніх стін [32, с. 39].

Трапецієподібна стеля у житлі 50—60 рр. ХІХ ст., обстеженому білоруськими вченими у Масто́вському районі на Гродненщині, теж мала конструкцію дещо відмінну: горизонтальна частина стелі опиралась на три сволоки, вкладені на одному рівні (вище верхнього вінця зрубу на 70 см), а бокові частини — на крайні сволоки і верхні вінці поздовжніх стін. За даними народознавців, стелі аналогічної конструкції побутовали і на двох сволоках [32, с. 39].

На теренах Білорусі склепінчата стеля ще на початку ХХ ст. зустрічалась у господарських спорудах, зокрема «свіронах» (коморах) [32, с. 38]. Власне тут зустрічався ще один конструктивний варіант

трапецієподібної стелі — суцільний накот. Такий «свірон», як уже згадувалось, у 1906 р. обміряв Тадеуш Обмінський на теренах Білорусії¹⁵.

Трапецієподібна стеля, оперта на три сволоки, іноді застосовувалася у житлових камерах дворів-комплексів Архангельської області (сс. Варварская, Гарь) [22, с. 53 (Рис. 37), 61 (Рис. 51)], в Карелії (хутір Загір'я Заонезького р-ну [10, с. 36 (Рис. 77)]. Аркувати стелі відомі також у Скандинавських країнах, зокрема у Фінляндії, на сході Швеції, а також в деяких місцевостях Швейцарії [50, с. 127].

Значний науковий інтерес становить питання генезису такої стелі. Ще С. Таранушенко наголошував, що «...час появи на Україні, генезис, генеза, самобутність чи запозичення «аркуватої» стелі — це питання, на які ще треба шукати відповіді. Їх дослідження допоможе висвітлити деякі сторони культурних взаємин між народами» [36, с. 21]. На жаль, дослідники другої половини ХХ — початку ХХІ ст. практично залишали цю проблему поза увагою, обмежуючись зауваженням, що склепінчата стеля «генетично пов'язана із дахом закотом» [32, с. 38]. Натомість у першій пол. ХХ ст. зазначене питання було предметом наукових дискусій вчених Європи [51, с. 497]. Зокрема, з огляду на його вирішення, превалювали дві думки. Одні дослідники (К. Рамм) вважали, що тут ідеться про «варіант стелі під дахом» [51, с. 497]. Проте переважала думка (К. Мошинський), що «...внутрішня псевдостеля є реліктом давнішого даху, з часом накритего другим дахом, більш стрімким...» [51, с. 497]. Свою тезу К. Мошинський аргументував реліктовими явищами, притаманними для жител південних слов'ян («...такий дах представляє найстарший тип покриття в боснійських домівствах на палях...» [51, с. 497]), а також наявністю трапецієподібних (чи трикутних) у перетині дахів, властивих для надгробних «надрубів» білорусів [51, с. 497]. До речі, останні побутували у поліщуків на теренах України [48, с. 136 (Рис. 98); 47, с. 6; 19, с. 443; 20, с. 249], а також у росіян Карелії та Архангельської обл. [23, с. 210 (Рис. 270), 211 (Рис. 271), 219 (Рис. 278), 221 (Рис. 281)]. У контексті нашої розвідки цікавий матеріал стосовно трапецієподібної форми даху дають деякі варі-

¹⁵ Зберігається у фондах Музею народної архітектури та побуту у Львові. — Фонд АП, 6175, Д-106.

анти тимчасових жител поліщуків¹⁶ та трипільської керамічні модельки сакрального характеру, які археологи ототожнюють з житлами чи храмами¹⁷.

Як уже зазначалося, поширення жител без стелі на правобережному Поліссі П. Чубинський пов'язував із зоною курних хат [41, с. 375]. В умовах курної системи опалення функціонально необхідним був великий об'єм внутрішнього простору

¹⁶ Зокрема, на увагу заслуговує варіант пастушого тимчасового житла, званого «стан» («салаш»), яке обстежив український дослідник Архип Данилюк у селі Глинному Рокитнівського р-ну Рівненської обл. Основу споруди становили чотири стовпи-сохи, вкопані в ґрунт. Її загальні розміри в плані 3,9 x 4,9 метра. Відстань між сохами сягала: в ширину — 1,1 метра, в довжину — 3,5 метра. Висота споруди дорівнювала 1,4 метра. У верхній частині по довжині «салаша» сохи зв'язували двома перекладами. По перекладах вкладали три поперечні «бальки» (два — по краях, один посередині). З трьох боків (до перекладин і тильного «балька») закріплювали похилі колени дошки, загострена нижня частина яких вкопувалась в землю на відстані 1,4 метра від сох. Дошки встановлювали з проміжками 0,1—0,12 метра одна від одної, а щілини між ними перекривали обополками. Зверху по «бальках» подібним способом настеляли стелю («столь»). Посередині у ній залишали отвір для виходу диму. Передню стінку зашивали дошками, лише між сохами залишали місце для входу. У плані «стан» мав видовжену, наближену до прямокутника, форму. За загальними обрисами він нагадував трапецієвидний дах, встановлений на землю [8, с. 70; 9, с. 75]. Тут доречно нагадати, що ще К. Мошинський звертав увагу на те, що «...дах є власне шалашем, встановленим на стіни ...і конструктивну більшість типів даху вдається вивести по прямій лінії від шалашів...» [51, с. 489]. Заслуговує на увагу спосіб покриття споруди, обстеженої А. Данилюком. Зверху «салаш» покривали хмизом та грубим сіном, а сіно, в свою чергу, закріплювали довгими жердинами. Стелю (з протипожежних міркувань) попередньо дещо присипали землею. Посередині будівлі знаходилось вогнище.

¹⁷ Хоча, як слушно зазначають вчені, зважаючи на сакральний характер цих виробів, при реконструкції реальних жител їх слід використовувати дуже обережно, не завжди оправданим, на нашу думку, є ігнорування при реконструкції дахів трипільського житла деяких елементів верхніх частин цих модельок. Як можна судити з ілюстративного матеріалу, дахи у них мають здебільшого склепінчатий (чи аркуватий) характер. Причому коли у модельці із поселення Розсоховатки маємо лишень натяк на трапецієвидності даху, то у споруді з поселення Ворошилівки його трапецієвидна форма виражена чітко і однозначно (в останньому випадку незрозумілим є твердження вчених, що «модель з Ворошилівки має двосхилу покрівлю...» [4, с. 14, 15, 16, 17 (рис. 1.10), 18 (рис. 1.11)].

приміщення: збільшувався повітряний простір — вище піднімався дим від печі [17, с. 117—118]. Зокрема, у давніших бойківських курних житлах із плоскою стелею висота приміщень коливалась у межах 2,8—3,2 м, інколи сягаючи навіть 3,5 м (хата 1812 р. із с. Либохора Турківського р-ну)¹⁸. Звернувшись до обмірних матеріалів поліських жител, опублікованих З. Дмоховським, можна помітити, що висота житлової камери (як у випадку суміщеної з дахом стелі, так і «аркуватої») є приблизно однаковою — 3—3,5 м, причому у вічі впадає така закономірність: трисхила трапецієподібна стеля притаманна для будівель п'ятиметрової і більшої ширини, у спорудах завширшки до чотирьох метрів, як звичайно, застосовують двосхилу стелю (поєднану з дахом, чи так-звану «аркувату»). Нагадаємо: у коморах, перекритих суцільним накотом (при значнішій ширині) теж застосовували трапецієподібне перекриття. Щоправда, надмірне збільшення об'єму приміщення приводить до додаткових (не виправданих) тепловтрат. Отож напрашується логічний висновок: влаштування плоскої площини трапецієподібної стелі, найімовірніше, не було результатом пониження двосхилого поздовжньо-вінчастого даху в процесі розвитку житла, а свідомим архітектурно-будівельним засобом, завдяки якому будівничі обмежували внутрішній простір житлової камери більших розмірів, довівши її до необхідної висоти (забезпечивши відведення диму з курної печі до достатнього рівня).

Зауважимо, що як і при трисхилому (хати Жовнерика і Мозоля зі с. Овсемирова), і двосхилому (хата Шелеста зі с. Гродна) перекритті, піднятий над останнім дах («кришу») могла підтримувати крокв'яна [45, с. 324 (Rys. 15 B); 47, с. 199 (Rys. 113), 200 (Rys. 114)], сошна [49, с. 320—329] чи напівсошна (подібно, як над поздовжньо-вінчастою коморою із с. Закусили Народицького р-ну [24, с. 94 (Рис. 9)]) конструкція. З. Дмоховський опублікував дещо відмінний спосіб вирішення конструкції покриття у трисхилому (хата Кузь-

Суцільний накот комори (с. Левковичі Овруцького р-ну Житомирської обл.)

мича із с. Давидгородок) та двосхилому (хата Брухіна зі с. Хоромська, кліть Будчанина зі с. Чудина) варіантах перекриття. У цих випадках вінчаті причілки даху виводили вище перекриття і врубали у їх вершини поздовжній вінець, за який зачіпали попарно зв'язані крокви чи ключини [45, с. 327 (Rys. 17 b, c, d)]. Безперечно, останній варіант був досконалішим від попередніх, властиво, він органічніше вписувався у конструкцію зрубного перекриття. Однак, це не може однозначно свідчити про його пізніше походження. Цілком можливо, що власне таке конструктивне рішення було притаманне для давнього поліського будівництва, а інші з них (дах на кроквах, сохах чи півсохах) пов'язані з пізнішими зовнішніми впливами.

Отже, підб'ємо загальні підсумки.

У ХІХ ст. на теренах Полісся у формі реліктових явищ траплялись хати, у яких несучі конструкції покриття й перекриття були суміщеними, а також житла із аркуватою стелею й окремим дахом над нею. У першому випадку будівлі перекривала зрубна конструкція (розріджений або суцільний накот). При використанні суцільного накоту, спорудженого із товстої деревини та моховою прокладкою, між окремими елементами необхідності у додатковому уте-

¹⁸ Обміряні нами хати із курною системою опалення: 1812 р. із с. Либохора Турківського р-ну; 1860 та 1792 рр. із села Орявчик, 1748 р. із с. Либохора Сколівського р-ну (експонуються у Львівському музеї народної архітектури та побуту); 1828 р. із с. Мшанця Старосамбірського р-ну та ін.

пленні даху не виникало: над ним лише влаштовували покриття — «кришу», яка захищала споруду від атмосферних опадів. Натомість, розріджений накот не міг достатньо забезпечити теплотехнічні вимоги житла, тому його додатково утеплювали дерном або влаштовували двошарове покриття з дощок із піщаною присипкою чи повітряною прокладкою між шарами та ін. Водночас, конструктивні особливості таких жител вказують на те, що процес трансформації даху, поєданого із стелею, в окремі дах та стелю проходив шляхом влаштування (підняття) окремої «криші» над конструкціями накоту. Відносно первинності суцільного чи розрідженого накоту, то аналіз конструктивних особливостей окремих збережених споруд досить чітко вказує на розвиток першого, шляхом специфічного ущільнення розрідженого накоту. Щодо трапедієподібної (аркуватої) стелі, то навряд чи її можна розглядати як окремих самодостатній етап трансформації двосхилого зрубного даху-стелі у плоске перекриття на поздовжніх сволах (і окрему двосхилу «кришу»). Швидше за все, виникнення такого перекриття пов'язане із збільшенням площі житла (зокрема його ширини), що викликало потребу зменшення внутрішнього об'єму опалюваного приміщення.

1. Бломквист Е.Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов: поселения, жилища и хозяйственные строения / Е.Э. Бломквист // Восточнославянский этнографический сборник. — М. : Изд-во АН СССР, 1956. — С. 3—458.
2. Брицун-Ходак М. Літописна земля Древлян. Археологія, історія, етнографія: історико-краєзнавче дослідження / Микола Брицун-Ходак. — Коростень. — 2002. — 362 с.
3. Верговський С. Давнє народне будівництво українського та білоруського Полісся / Сергій Верговський // Народна творчість та етнографія (далі: НТЕ). — 1979. — № 2. — С. 74—80.
4. Відейко М.Ю. Архітектура трипільської культури VI—III тис. до н. е. / М.Ю. Відейко, Р.В. Терпиловський, В.О. Петрашенко // Давні поселення України. — К., 2005. — 190 с. : іл.
5. Гошко Ю.Г. Народна архітектура Українських Карпат XV—XX ст. / Ю.Г. Гошко, Т.П. Кіщук, І.Р. Могитич, П.М. Федака ; АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. Львів. відділення. — К. : Наукова думка, 1987. — 270 с.
6. Данилюк А.Г. Українська хата / А.Г. Данилюк. — К. : Наукова думка, 1991. — 110 с.
7. Данилюк А.Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся / А.Г. Данилюк. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 111 с. : іл.
8. Данилюк А. Релікти давнього будівництва: пам'ятки народної архітектури Рівненського Полісся / Архип Данилюк. — Рівне : Азалия, 1995. — 79 с.
9. Данилюк А. Будівлі на відгінних пасовищах Волині / Архип Данилюк // НТЕ. — 1980. — № 6. — С. 75—76.
10. Забелло С. Русское деревянное зодчество / С. Забелло, В. Иванов, П. Максимов. — М. : Из-во Академии Архитектуры СССР, 1942. — 210 с.
11. Забылин М. Русский народ, его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия / М. Забылин [репринт. изд. 1880 г.]. — М. : Автор, 1992. — 608 с. + VIII с.
12. Кобычев В.П. Поселения и жилище народов Северного Кавказа в XIX—XX вв. / В.П. Кобычев. — М. : Наука, 1982. — 194 с.
13. Косичь М.Н. О постройкахъ белорусскаго крестьянина Черниговской губ., Мглинскаго уезда: села Русухи, деревни Бородинки и Амелькина хутора / М.Н. Косичь // Живая старина. — С.-Петербург : Тип. М. П. С., 1906. — Вып. 1. — С. 74—98.
14. Косміна Т.В. Традиції та інновації в архітектурі народного Києва та Київщини / Т.В. Косміна // Етнографія Києва і Київщини: традиції й сучасність. — К. : Наукова думка, 1986. — С. 157—200.
15. Повесть минулих літ // Літопис Руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновець. — К. : Дніпро, 1989. — С. 1—178.
16. Лысенка П.Ф. Раскопки Бярэсця / П.Ф. Лысенка // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. — Минск, 1971. — № 1. — С. 18—44.
17. Локотко А.И. Белорусское народное зодчество (середина XIX — XX в.) / А.И. Локотко. — Минск : Наука і тэхніка, 1991. — 285 с.
18. Могитич І.Р. Колиби лісорубів / Іван Могитич // НТЕ. — 1973. — № 2. — С. 75—79.
19. Нагорнюк О. Нагробок як макрознак (конструктивні особливості, символіка і функції нагробків у поховально-поминальній традиції Західного Полісся) / Олексій Нагорнюк // Народознавчі зошити (далі: НЗ). — 2006. — № 3—4. — С. 438—445.
20. Нагорнюк О. Народна топографія / Олексій Нагорнюк // Етнокультура Рівненського Полісся / упорядник Віктор Ковальчук. — Рівне, 2009. — С. 239—272.
21. Никончук М.В. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексично-семантичній системі східнослов'янських мов / М.В. Никончук, О.М. Никончук. — Житомир : Видавничо-редакційний відділ облполіграфвидаву, 1990. — 369 с.
22. Ополовников А.В. Русское деревянное зодчество: гражданское зодчество / А.В. Ополовников. — М. : Искусство, 1983. — 287 с. : ил.

23. Ополовников В.А. Русское деревянное зодчество (Памятники клетского типа и малые архитектурные формы) / В.А. Ополовников. — М. : Искусство, 1986. — 280 с.
24. Радович Р. Релікти архаїчного Поліського житла / Роман Радович // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів : ІН НАН України, 1999. — Вип. 2. Овруччина. 1995. — С. 87—98.
25. Радович Р. Деякі специфічні риси житла та господарських будівель на Поліссі (XIX — початок XX ст.) / Роман Радович // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів : ІН НАН України, 2003. — Вип. 3. У межиріччя Ужа і Тетерева. 1996. — С. 83—94.
26. Радович Р. Стеля та сволок у традиційному будівництві поліщуків (конструктивно-технологічний та обрядовий аспекти) / Роман Радович, Роман Сілецький // НЗ. — 1996. — № 2. — С. 78—92.
27. Радович Р. Сільське житло кінця XIX — початку XX ст. на півдні Поділля (за матеріалами Борщівського р-ну) / Роман Радович // Літопис Борщівщини: Історико-краєзнавчий збірник. — Борщів : Джерело, 1996. — Вип. VIII. — С. 58—66.
28. Радович Р. Поліський льох і питання реконструкції землянкового та напівземлянкового житла / Роман Радович // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1992. — Т. ССLIX : Праці секції етнографії і фольклористики. — С. 33—56.
29. Раппопорт П.А. Древнерусское жилище / П.А. Раппопорт // Археология СССР: Свод археологических источников. — Л. : Наука, 1975. — Вип. Е1-32. — 177 с.
30. Романовъ Е.Р. Бѣлорусскій сборникъ / Е.Р. Романовъ. — Вильна : Тип. В.А. Сыркина, 1912. — Вип. VIII : Бытъ бѣлорусса. — 600 с.
31. Русов А.А. Описаніе Черниговской губерніи / А.А. Русов. — Чернигов : Типографія Губернского Земства, 1899. — Т. 2. — 377 с. : ил.
32. Сабаленко Э.Р. Жилле. Будавнічя материалы и конструкції / Э.Р. Сабаленко, У.С. Гуркоў, У.М. Іваноў, Дз. Д. Супрун // Беларускае народнае жылле / рэд. В.К. Бандарчык ; АН БССР. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. — Мінск : Навука і тэхніка, 1973. — 127 с.
33. Сілецький Р. До питання про відкрите вогнище, як опалювальний пристрій народного житла на Правобережному Поліссі / Роман Сілецький // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 1999. — Вип. 4. — С. 495—500. — (Серія історична).
34. Січинський В. Чужинці про Україну: вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / Володимир Січинський. — К. : Довіра, 1992. — 55 с.
35. Соколова З.П. Жилище народов Сибири (опыт типологии) / Соколова З.П. — М. : ИПА «Три Л», 1998. — 284 с. : ил.
36. Таранушенко С. Давнє поліське житло / Стефан Таранушенко // НТЕ. — 1969. — № 1. — С. 8—23.
37. Таранушенко С. Клуні українського Полісся / Стефан Таранушенко // НТЕ. — 1968. — № 3. — С. 60—64.
38. Тиводар М. Етнічні традиції у скотарстві / М. Тиводар // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. — Львів : Інститут Народознавства НАН України, 2006. — Т. II : Етнологія та мистецтвознавство. — С. 52—123.
39. Трацевский В.В. История архитектуры народного жилища Белоруссии / В.В. Трацевский. — Минск : Вышэйшая школа, 1989. — 190 с.
40. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии / Иван Фундуклей. — СПб. : Въ типографіи министерства внутреннихъ дель, 1852. — Ч. I. — 549 с.
41. Чубинский П.П. Малороссы Юго-Западного края: жилище, утварь, хозяйственные постройки и орудия / П.П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским Географическим обществом Юго-Западного отдела. — СПб., 1877. — Т. 7. — Вип. 2. — С. 375—399.
42. Шейнь П.В. Матеріали для изученія быта і языка русскаго населенія съверо-западнаго края. — Т. 3 / П.В. Шейнь // Сборник отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии Наук. — Санктпетербург, 1903. — Т. 72. — 535 с.
43. Якімовіч Ю.А. Драўлянае дойддства Беларускага Палесся: XVII— XIX ст. / Ю.А. Якімовіч. — Мінск : Навука і тэхніка, 1978. — 150 с.
44. Gajek J. Zarys etnograficzny zachodniej części Podola / Gajek Józef // «Annals UMCS». Sek. F. — Lublin, 1947. — Cz. I : Kultura materialna. — 190 s.
45. Dmochowski Z. Sprawozdania ze studijów nad poleskim budownictwem drzewnym w r. 1934—35 / Zbigniew Dmochowski // Buletyn historii sztuki i kultury. — 1935. — R. III. — S. 311—334.
46. Dmochowski Z. Ze studiów nad poleskim budownictwem drzewnym / Zbigniew Dmochowski // Buletyn historii sztuki i kultury. — 1937. — R. V. — S. 165—217.
47. Falkowski J. Notatki etnograficzne z Polesia Cmentarze / Jan Falkowski // Lwów odbitka z Wiadomości ludoznawczych. — Zeszyt 1—2. — Rok II. — 1933. — 9 s.
48. Frankowski E. Krzyże kamienne i domki drewniane na cmentarzach poleskich / Ewgenjusz Frankowski // Zemla. — Warszawa, 1925. — № 6—8. — S. 134—136.
49. Krassowski W. Budownictwo Ludowo (mieszaniowe) wsi Podbolocie / W. Krassowski // Biuletyn historii sztuki i kultury. — Warszawa, 1938. — Roc. 6. — S. 320—329.
50. Moszyński K. O kulturze ludowej południow-środkowego Polesia / Kazimierz Moszyński // Zemla. — Warszawa, 1925. — № 6—8. — S. 120—131.

51. *Moszyński K.* Kultura ludowa słowian / Kazimierz Moszyński. — Kraków, 1929. — Cz. 1 : Kultura materialna. — 710 s.
52. *Phleps H.* The Craft of Log Building: A Handbook of Craftsmanship in Wood / Phleps Herman ; translated and adapted from German Roger MacGregor. — Ottawa ; Ontario : Lee Valley Tools Ltd, 1982. — 328 p.

Roman Radovych

POLISIA ROLLED HOUSE BUILT
IN «V NAKOT»: SOME CONSTRUCTIVE
VARIANTS AND WAYS OF DEVELOPMENT

The article deals with design features of Polisia houses with combined structures of covering and lift slab. Variations of framed roof and arch-shaped ceiling have been analyzed. An attempt to discover the reasons for origin of the state and to trace the paths along which had been developed separate ele-

ments of the roof and ceiling have been presented and exemplified on the ground of Polisia housing.

Keywords: Poliassya, housing, roof, ceiling, «nakot».

Роман Радович

ПОЛЕССКАЯ ХАТА В «НАКОТ»:
КОНСТРУКТИВНЫЕ РАЗНОВИДНОСТИ
И ПУТИ ИХ РАЗВИТИЯ

В предлагаемой статье рассмотрены конструктивные особенности полесских жилищ с совмещенными конструкциями покрытия и перекрытия. Проведен анализ разновидностей срубной крыши и арочного потолка. На примере полесского жилища сделана попытка определения причин возникновения и путей развития отдельных элементов крыши и потолка.

Ключевые слова: Полесье, жилище, крыша, потолок, «накот».